

Türkmenşährada galan yzlar

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar, Türkmen dili

написано kitapcy | 22 января, 2025

Türkmenşährada galan yzlar TÜRKMENŞÄHRADA GALAN YZLAR

Türkmenşähra Hazar deňziniň sol çetinden başlap, sag tarapyndaky Horasan welaýatyna birigýär. Ol bütewiligine täze döredilip, «Gülüstan» diýlip at berlen welaýatda ýerleşýär.

Meşhur Ferdöwsi özüniň «Şanama» eserinde bu ýurtda Pyşdadýanlaryň, Kiýaniýanlaryň, Hemamenişýanlaryň we Samanyýanlaryň dört asyryň dowamynda höküm sürendiklerini nygtap geçipdir. Bu ýurduň taryhynyň örän uzak geçmişlere kök urup ylmyň, medeniýetiň ojagy bolandygyna Türen depede, Deşt halgada, Melekeli depede we Gürgen derýasynyň ýakalarynda geçirilen gazuw-agtaryş işlerinde tapylan örän gadymy materillar şaýatlyk edýärler.

Bu ýere yslam geleninden soň Jürjen (Gürgen) şäheri döräp, ol ylmyň we medeniýetiň merkezine öwrülýär. Ylym we medeniýet, esasan, emewi (41-132 hijri-kamary ýyllar) we apbasy (132-656 hijri-kamary ýyllar) döwürlerinde güýçli depginde ösüp başlapdyr. Şol döwürlerde Türkmenşähranyň topragynda Abu-Aly ibn Sina, Abureýhan Biruny ýaly ylmyň, medeniýetiň parlak ýyldyzlaryndan başga-da birnäçe alymlar döräpdiler.

Emma äleme şöhle saçyp başlan bu medeniýet ojagy iki sany gara güýç sebäpli weýran bolýar. Olaryň biri mongollaryň oljadan başga zady bilmeýän wagşy goşuny bu gözel şäheri harabaçylyga öwürýär. Şol wagta çenli ylmyň we medeniýetiň döreden dürdäneleri mongol atlarynyň toýnagynyň astynda tozýar.

Ikinji gara güýç bolsa örän weýrançylykly ýer yranmasydyr. Ýer yranma zerarly ähli ymaratlar ýumrulyp, akyl-paýhas siňdirilen ençeme golýazmalar ýeriň aşagynda galýar. Şu betbagtçylyklardan soň Türkmenähra topragynyň başyny dikeldip ösmek ýoly uzaga çekýär.

Türkmenähra topragy şeýle pajygaly hadysalary başdan geçirenem bolsa, ol ýerde gadymy döwürden galan golýazmalar barada kalam agyz aýtsa bolar.

Umuman, Eýran Yslam Jemhuryýetinde golýazmalar milli kitaphanada, milli dokumentler jaýynda, Tähran uniwersitetinde, merkezi kitaphanada hem-de welaýatlaryň merkezi şäherlerinde saklanylýar. Bulardan daşgary olara ilat arasynda hem, ýagny käbir öýlerde, mekdeplerde, metjitlerde, oba kitaphanalarynda duş gelmek bolýar. Biz bu belliklerimizde şolardan käbirini agzap geçmekçi.

1. PATYŞALARYŇ HÖKÜMLERI.

Ol hökümler Eýran patyşalarynyň türkmenlere we Türkmenähraň häkimlerine gönükdirilen hökümleridir. Mysal üçin Tahmasp şanyň Astrabat häkimine iberen permany, Petaly şanyň Astrabat häkimi Mürze Muhammet bege iberen haty, Muhammetaly şany Serdar Aşrefini Astrabat häkimi diýip yglan etmegi hakdaky hatlar we şuna meňzeşler. Bu permanlaryň we hatlaryň ählisi «Ähtnamaýe taryhy Eýran» we «Äz Astrata Astrabat» diýen kitaplarda jemlenip çap edilipdir.

2. DÖWLET DOKUMENTLERI

Türkmenähra iberilen hatlaryň başynda «Tährandan Astrabada... Horasana... Nerdine... Büjnürde» diýen ýazgylyklar bar. Şol dokumentleriň aglabasy içeri işler, magaryf, gümrükhana we harby ministrlikler tarapyndan iberilipdir. Iberilen hatlaryň köpüsi Nasreddin şadan soňky döwre degişli. «Mahaberate Astrabat» diýen iki tomluk bolsa, 1926-njy ýyla çenli Türkmenährada bolan wakalardan habar berýär.

3. WAKYFNAMALAR, WESÝETNAMALAR WE MUSALYHANAMALAR

Şeýle mazmunly golýazmalar Sefewiler, Owşarlar, Zendiler we Gajarlar döwürlerinden bäri saklanylyp gelinýär. Manuçehr Sutude, Zebih Masyhy hem-de Muhammetdany Daneşpejuk ýaly alymlar olary toplam neşir edipdirler. Ol wakyfnamalar parsça we arapça berlipdir. Türkmenleriň arasynda wakyfnamalar doly suratda ýazylymandyram, ýaýradylmandyram. Sebäbi, türkmenler öz döp-dessurlaryna eýerip wakufnamalary, wesýetnamalary we musalyhanalary hat üsti bilen däl-de, dil üsti bilen birek-birege ýetirip gelipdirler.

4. METJITLERDE WE MEKDEPLERDE SAKLANYLÝAN GOLÝAZMALAR

1930-njy ýyllarda Türkmenistandan köp sanly din wekilleri, alymlar hem-de gurply hojalyklar öz watanlaryny terk edip Türkmenähra gelipdirler. Şonda olar ýanlary bilen gymmatbahaly golýazmalary hem alyp gelipdirler. Ol golýazmalar Türkmenähranyň Kümüşdepe, Akgala, Günbet (Kümmethowuz -t.b.) hem-de Kelala ýaly ilaty köp bolan ýerleriniň metjitlerinde hem-de mekdeplerinde saklanylýar eken. Hatda Gylyç Işan diýen barly adamyň hususy mekdep-kitaphanasy hem bolupdyr. Emma bu düzgün uzaga çekmeýär. Muhammetreza şanyň döwründe olaryň ählisi ýapylýar. Şondan soň olara oňly idi-yssywat edilmeýär. Onsoň bu ýere zyýarata gelen adamlar mukaddes ýadygärlik hökmünde şol golýazmalardan birki sahypa alyp gidýär ekenler. Ýagdaý şeýle bolansoň, ol ýerde doly, bütewi golýazma galmandyr.

5. ÇEPET EDEBIÝAT NUSGALARY

Türkmenährada Magtymgulynyň şygrylary golýazma görnüşinde türkmen, pars, türk we kürt ilatlarynyň arasynda giňden ýaýrapdyr. Bulardan daşgary Elbrus dagynyň eteginde ýaşaýan türkmen we türkmen däl milletleriň arasynda hem onuň şygrylarynyň golýazmalatyna duşmak bolýar.

Gajarlaryň hem-de Pehlewileriň şalyk süren döwründe türkmen ýazyjylarynyň-şahyrlarynyň eserleri çap edilmeýärdi. Emma

Yslam rewolýusiyasyndan soň türkmenleriň hem eserleri çap edilip başlandy.

6. TARYH HAKDA

Türkmensähra türkmenleriniň taryhy hem-de taryh kitaplary golýazma görnüşinde saklanylýar. Häzirki döwürde ýazylan wakyýanamalaryň ähmiýetiniň uludygyny belläp geçmek gerek. Abdylgafur Ahengeri ahunyň türkmen dilinde ýazan taryh depderini soňky ýyllarda edilen örän ähmiýetli iş diýip hasap etse bolar.

7. ŞEJERENAMA HAKDA

Türkmensährada şejere ýazmaklyk örän irki döwürden başlapdyr. Pejman ahunyň şejerenamasy hem-de atalar taýpasynyň şejeresi örän uly ähmiýete eýedir. Şol şejerede türkmenleriň sadat taýpasynyň Muhammet pygamberiň (s.a.w) nesline birigýändigini aýdylýar. Teňli ahunyň «Şejeretün-näsäbe türkmenha» atly kitaby halk tarapyndan örän oňat garşy alyndy. Bulardan hem başga «Şerep we Çony» atly golýazmada gadymy döwürden şu wagta çenli taýpalaryň atlary tutulyp geçilýär.

8. PYTRAN GOLÝAZMALAR HAKDA

Pytrap, deregi ýiten golýazmalaryň sany köp bolmaly. Olaryň arasynda Seýdiniň hatyra ýazgylary bilen Rejep ahunyň hatlary diýlip çen tutulýan golýazmalaryň ýitmegi has-da gynançlydyr. Ýöne gadymy Türkmensähra topragynyň gursagynda gizlenip ýatan materiallar entekler-de köp bolmaly. Wagty geler, olaryň hem üsti açylar diýip umyt edýäris.

Arazmuhammet SARLY,

Türkmensähraly türkmen. Taryhy makalalar